

УСХОДНЯЯ МАТЫВА Ё ПАЭМЕ ЯКУБА КОЛАСА «СЫМОН-МУЗЫКА»

Уводзіны. У дачыненні да мастацкай літаратуры матывам часцей за ўсё называюць адцягненае ад канкрэтнасці дэталю і выражанае ў прасцейшай славеснай формуле схематычнае выкладанне элементаў зместу твора, якія ўдзельнічаюць у стварэнні фэбулы (сюжэту). Змест самога матыву не гаворыць пра яго значнасць. Масштаб матыву залежыць ад яго ролі ў фэбуле. Асноўны матыв адносна ўстойлівы, але аб падабенстве ці запазычанасці матыву можна гаварыць толькі на сюжэтным узроўні. Матывы можа быць выдзелены ў межах аднаго ці некалькіх твораў пісьменніка. Адны і тыя ж матывы могуць ляжаць у аснове самых розных сюжэтаў і тым самым валодаюць самым розным сэнсам. У «Энцыклапедычным слоўніку юнага літаратуразнаўца» адзначана, што «сіла і значэнне матыву мяняецца ў залежнасці ад таго, з якім іншым матывам ён суседнічае. Матывы бывае вельмі глыбока схаваны, але чым глыбей ён знаходзіцца, тым большы змест можа несці ў сабе. Ён адцягвае ці дапаўняе галоўную тэму твора» [7, с. 177].

Асноўная частка. Па жанравай структуры паэма — твор своеасаблівы: «Лірыка-эпічная паэма Якуба Коласа “Сымон-музыка” — адзін з самых загадкавых твораў у сусветным мастацтве, — сцвярджае Уладзімір Конан. — Глыбінны сэнс яго сімвалічных вобразаў і матываў яшчэ не раскрыты ў літаратуразнаўстве. І гэта не выпадкова, бо наша літаратура доўгі час даследавалася як рэгіянальная, “мясцовая”, у лепшым выпадку — славянская з’ява, хоць ужо на ўзроўні фальклору ў беларускім прыгожым пісьменстве ёсць феномены, што маюць свае аналогіі ў сусветнай мастацкай культуры» [2, с. 273]. Менавіта вобраз музыкі, духоўнага настаўніка ўводзіць многія літаратуры ў кантэкст сусветнай.

Даследчыкі беларускага фальклору адзначаюць, што «музыка — у народзе абагульняючая назва чалавека, чыё асабістае жыццё, грамадска-культурная і прафесійная дзейнасць неаддзельныя ад стварэння і выканання музыкі. Яму звычайна нададзены арэол “выбранніцтва” са звышнатуральнай сілай уздзеяння на жывы і нежывы свет, чараўніка, падобнага на пчаляра, млынара, каваля, знахара» [1, с. 179].

Як канстатуе Якуб Колас, вобраз Сымона аўтабіяграфічны па сваёй сутнасці. У кнізе Максіма Лужаніна «Колас расказвае пра сябе» класік згадвае: «Я быў міжвольным сведкам бацькавай размовы з Антосем. Яны сядзелі ў хаце ўдваіх, выпілі паўкварты цішком ад маці і не заўважылі, што я ляжу на печы пад халатом. “Шкада мне Костуся, — так і сказаў бацька. — Школа скончана, а яму яшчэ хочацца навукі. З тым, што ён умее, і ў пісарчукі не выб’ешся. Дый што гэта за доля пісарская! П’юць яны, бо ад зямлі адарваліся, а да неба не ўзляцелі. І кожнаму, хто ў воласць прыйдзе, так і глядзяць у кішэню: ці не тырчыць адтуль корак. А гаспадара з хлопца таксама не будзе. Хоць ён і рупны, і старанны, а пра сваё думае, усё цікуе, каб аднаму застацца» [3, с. 59].

Даследчыкі творчасці Якуба Коласа адзначалі, што паэма «Сымон-музыка» — твор аўтабіяграфічны «...не ў сэнсе біяграфіі “знешняй”, а “ўнутранай”, інтымнай, пра якую не прачытаеш у анкетах» [4, с. 181]. Галоўны герой паэмы Сымон — чалавек багата адораны ад прыроды, музыка з паэтычнай і чулаю душой.

Такі вобраз не новы для сусветнай літаратуры. Яшчэ ў старажытны час існаваў вобраз мастака, яркай асобы з надзвычай чулаю душой. У антычнай паэтычна-міфалагічнай традыцыі гэты матыв уласцівы ў вобразе Арфея. Арфей — сын рачнога бога Ээра (паводле іншага варыянта — бога сонца і боскага пастуха Апалона) і алімпійскай музы Каліпэ, апякункі эпічнай паэзіі і песні. Каханая жонка Арфея была парнаскай німфа Эўрыдыка. Ад змяінага ўкусу яна памерла і трапіла ў Апраметную, дзе гаспадарылі бог Аід і ягоная жонка Персефона. Арфей спуściўся ў царства мёртвых, сваёй музыкай зачараваў Аіда, Персефону і страшнага вартаўніка Апраметнай сабаку Цэрбера. Аід пашкадаваў закаханых, адпусціў Эўрыдыку на зямлю, але з умовай, каб Арфей, вяртаючыся ў царства жывых, не азірнуўся на сваю каханую. Ля самага выхаду Арфей парушыў табу і назаўсёды страціў Эўрыдыку. Ён сумаваў, жыў у лясной глушы, спяваў журботныя песні пад гукі ліры, зачароўваючы ўсё наваколле. Не прызнаваў бога віна і весялосці Дыяніса (Вакха), спавядаўся богу сонца, называючы яго сваім бацькам Апалонам. Раззлаваны Вакх наслаў на Арфея сваіх спадарожніц вакханак, яны разарвалі яго на часткі. Паводле іншай версіі, Арфей усё ж вывеў Эўрыдыку, пражыў з ёю шчаслівыя пастаральныя гады, але ў рэшце рэшт у дні паганскіх вакханаліяў быў разарваны ўсё тымі ж вакханкамі. Яго «цень» (душа) спуściлася ў царства Аіда і там назаўсёды злучылася з Эўрыдыкай.

Даследчыкі архетыпу Арфея раскрывалі ягоны ўплыў на еўрапейскі культурны кантэкст. Калі прытрымлівацца ідэі сусветнага літаратурнага кантэксту, то неабходна прааналізаваць падобны архетып паэта ў старажытных літаратурах Усходу, у прыватнасці, пярсідскай паэзіі. На нашу думку, ён паўстае ў паэме «Лэйлі і Меджнун» класіка пярсідскай паэзіі Нізамі Гянджэві.

Нізамі Гянджэві (1141—1209) — адзін з найбуйнейшых паэтаў сярэднявечнага Усходу, паэт-рамантык у пярсідскай эпічнай літаратуры, які прыўнёс у паэзію гутарковую мову і рэалістычны стыль. Выкарыстоўваючы тэмы з традыцыйнай вуснай народнай творчасці і пісьмовых гістарычных хронік, Нізамі сваімі паэмамі аб’яднаў даісламскі і ісламскі Іран. Героіка-рамантычная паэзія Нізамі на працягу наступных стагоддзяў працягвала ўплываць на ўвесь пярсідскамоўны свет і натхняла маладых паэтаў, якія спрабавалі пераймаць яго, пісьменнікаў

і драматургаў на працягу шматлікіх наступных пакаленняў не толькі ў самой Персіі, але і па ўсім рэгіёне, уключаючы культуры такіх сучасных краін, як Азербайджан, Армения, Афганістан, Грузія, Індыя, Іран, Пакістан, Таджыкістан, Турцыя, Узбекістан. Героі Нізамі — Лэйлі і Меджнун, Іскандэр — дагэтуль застаюцца агульнавядомымі як ва ўсім ісламскім свеце, так і ў іншых краінах. Так, 1991 год быў абвешчаны ЮНЭСКА годам Нізамі ў гонар 850-годдзя паэта.

Паэма «Лэйлі і Меджнун» распрацоўвае сюжэт старадаўняй арабскай легенды пра няшчаснае каханне юнака Кайса, празванага «Меджнун» («Вар’ят»), да прыгажуні Лэйлі. Не закранаючы праблемы формы мастацкіх твораў «Лэйлі і Меджнун» і «Сымон-музыка», мы паспрабуем вызначыць агульныя сюжэтныя хады рэалізацыі матыву «творца і каханая». Ужо самі галоўныя персанажы падобныя тым, што не прыняты сваім асяроддзем: Сымон — сям’ёй і вёскай, а Меджнун — сям’ёй Лэйлі і горадам:

— Ото ж хлопец урадзіўся!
І ў каго ж удаўся ён?..
Ну, куды ты ўтарапіўся?..
Лепш бы ты не жыў, Сымон...
Уй, няўклюда, мухамора!..
Грэх адзін з ім, адно гора. —
Не адзін раз чуў папрокі
Ад бацькоў сваіх хлапчук [5, с. 267].

Меджнун, кляня несправедлівы рок,
С ресницы каждой слезный лил поток.
На улицах и где базар бурлил,
Он с болью в сердце среди людей бродил.
Газели о мучительной любви,
Он шел и пел, а вслед кричал народ:
«Глядите все, безумный, сумасброд!» [6].

На сваім жыццёвым шляху Сымон сустракае розных людзей: тых, хто спрыяе развіццю яго таленту, і тых, якія ўвасабляюць грубую сілу. Калі прасачыць за ўзаемаадносінамі галоўнага героя і іншых персанажаў, то толькі Ганна па-сапраўднаму разумела душу юнака. Збліжэнне з гэтай шчырай, сардэчнай дзяўчынай абвастрыла пачуцці Сымона, напоўніла яго душу чуласцю да гармоніі навакольнага свету. На нашу думку, і тут прысутнічае падабенства ў тым, што творца, паэт не можа жыць без кахання, бо яно натхняе, акрыляе, падказвае шлях да ідэалу. Кожны з герояў класічных твораў адчувае жаданне, неабходнасць служыць Красе, якая ўвасоблена ў вобразах галоўных герояў — Ганны і Лэйлі.

Каханне выклікае ў душах Менджнуна і Сымона жаданне тварыць:

І адзін з іх, вобраз Гані,
Ад усіх ясней-ярчэй
Ззяў, бы зорачка ў тумане,
Мільым усмехам вачэй.
Ён і вабіў і смяяўся,
Ён гарнуў к сабе, ён зваў,
Краскай майскаю вагаўся,
Нейкі голас падаваў.
І ў Сымонкі гожа ў сэрцы
Песня пелася сама:
Адчыніць ёй трэба дзверцы —
Ёй спакою там няма,
Хоча вырвацца з палону,
Каб парушыць гэты сон.
Волі песням і разгону!
Здзек над песнямі — прыгон! [6, с. 324].

Бродягой чужеродным с виду став,
О тернии одежду разорвав,
Кейс жаждал смерти, больше ничего,
«Ла Хаула! Спаси нас от него!»
Твердили, видя, как он брел в пыли...
А он стонал: «Лейли!» и вновь: «Лейли!»
Преследуем недоброю молвой,
В лохмотьях, с непокрытой головой,
Он равнодушен к добрым был и злым,
Не замечая тех, кто рядом с ним.
Свои газели распевал везде.
О йеменской пленительной звезде.
И бейты вдохновенные свои
Он наполнял сиянием любви [14].

На нашу думку, агульным для галоўных герояў усходняй паэмы і айчыннага паэтычнага шэдэўра з’яўляецца тое, што яны здольныя гарманічна суіснаваць са светам прыроды, а дзесьці прымушаць яе служыць ім.

Заклучэнне. Матэрыял «творца і каханая» ў паэме Якуба Коласа «Сымон-музыка» распрацаваны згодна з традыцыяй, пачатак якой пакладзены яшчэ ў час вытокаў сусветнай літаратуры — у міфалогіі і фальклору народаў свету. Вобраз творцы — спевака, музыкі, паэта — мае агульныя рысы ў літаратурах розных народаў. Гэта адзіночка, які адчувае сябе часткай акаляючага свету, ягоны дух заўсёды ў гармоніі з прыродай. Але адзінота ніколі не прыносіла шчасця творцу, бо ён павінен аддаваць сябе служэнню хараству, якое ўвасабляецца ў чыстым, пнатлівым вобразе каханай. Без такога саюзу немагчыма і сапраўдная творчасць, у якой выяўляецца ўсё жыццё — радасць, распач, сум, трывога, смерць.

Спіс цытуемых крыніц

1. Беларускі фальклор : энцыклапедыя : у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. — Мінск : БелЭн, 2006. — Т. 2 : Лабараторыя традыцыйнага мастацтва — Яшчур. — 832 с.
2. *Конан, У. М.* Выбранае / У. М. Конан. — Мінск : Смэлтак, 2003. — 536 с.
3. *Лужанін, М.* Выбраныя творы : у 2 т. / М. Лужанін. — Мінск : Маст. літ., 1993. — Т. 2 : Колас раскавае пра сябе. — 526 с.
4. *Навуменка, І. Я.* Якуб Колас. Духоўны воблік героя / І. Я. Навуменка. — Мінск : Беларусь, 1968. — 336 с.
5. *Колас, Я.* Новая зямля. Сымон-музыка : паэмы / Я. Колас. — Мінск : Маст. літ., 1986. — 448 с.
6. *Нізамі Гянджэві.* Лейлі і Меджнун [Электронны рэсурс] / Нізамі Гянджэві. — Режим доступа: <http://e-libra.ru/read/225283-lejli-i-svobodnyj>. — Дата доступа: 12.03.2017.
7. Энциклопедический словарь юного литературоведа / сост. В. И. Новикова. — М. : Педагогика, 1988. — 416 с.